

Eesti teaduse areng pärast taasiseseisvumist

Jaan Ross

Olen teaduse ja kõrghariduse vallas pärast konservatooriumi lõpetamist kuni emeriteerumiseni töötanud üle 40 aasta. See võiks õigustada pilgu heitmist käidud teele ning hindamist, millised muudatused kõrghariduse ja teaduse vallas on selle aja jooksul olnud õigustatud ning millised mitte. Nimetatud perioodi kõige olulisem ühiskondlik sündmus on muidugi Nõukogude Liidu kokkuvarisemine ja Eesti taasiseseisvumine. Mulle tundub, et sellele taanduvad lõppkokkuvõttes peaaegu kõik meie teadus- ja haridusreformid.

Raske oleks üle hinnata tekkinud vabadust liikuda teiste riikide teadusasutustesse ja kutsuda välismaal töötavaid teadlasi Eestisse külla, mis võimaldas meil lülituda maailma teaduse ühtsesse „vereringesse“. Üksikud uurijad olid seda suutnud ka juba enne. Kui varem oli suhtlust esimese maailma riikidega takistanud ideoloogia, siis nüüd sai selleks konverteeritav raha. Nõukogude teadus oli olulisel määral tuginenud sõjatööstusele, mistõttu sisetarbimiseks kõlblikku raha võis teadusasutuste käsutuses siis olla üsna ohtrasti. Tean juhtumeid, kus uurijaid peeti tööl fiktiivselt, et tagada üksuse toimimiseks vajalik sularaha. Kõrgkoolides elati kitsamalt. Palgad olid väiksemad ja õppetöö tegemise kohustused suured.

Oluliseks reformiks 1990. aastatel sai iseseisvate teadusasutuste ja ülikoolide vahelise lõhe ületamine. Enamik teadusasutusi liideti ülikoolidega varem või hiljem. (Mõnel juhul tehti erandeid humanitaarteaduste osas.) See tingis teadurite hulga olulise vähenemise ja paljudele neist õppetöö kohustuse peale panemise. See mudel on lääneriikides üldine. Akadeemik Jüri Allik on Eesti teadlaste edusamme maailma teaduse skeenel bibliomeetriliste andmete põhjal ka veenvalt näidanud. Tõsi, humanitaarteaduste seisundit bibliomeetria alusel hästi hinnata ei saa.

Konverteeritavat raha, nagu öeldud, oli vähem kui varem. Müüt, kuidas intellektuaalse töö tegijaid Stalini ajal „üle kullati“, lakkas olemast. Ent muutus ka teadusasutuste ja ülikoolide teaduse finantseerimise mehhanism tervikuna. Raha ei jaotatud enam eelarve põhjal automaatselt. Raha tuli hakata küsima. Esimesena rakendus Eesti Teadusfondi (asutatud 1990) hallatud grantide (uurimistoetuste) süsteem. Grandid olid suhteliselt väikesed ja moodustasid veel toimivale eelarvelisele finantseerimisele omamoodi puhvri. Paar aastat hiljem moodustati Teaduskompetentsi Nõukogu, mis hakkas uurimistööks jagama konkursi alusel juba suuremaid summasid. Neist sõltus tervete uurimisrühmade elujõulisus. Teaduskompetentsi Nõukogu tööd (olin selle aseesimees) õnnestus siiski korraldada nii, et kadusid Eesti teaduses oli vähe. Mõned lahkujatest olid tõepoolest nõrga tasemega, ent mõned ka sellised, kus töörühma moodustamiseks inimressursse ei piisanud. Töörühma olemasolu nõuti.

Uus ajajärk Eesti teaduse finantseerimises jõudis kätte Eesti Teadusagentuuri moodustamisega 2012. aastal. Vestluses ühe Eesti teaduspoliitika kujundajaga

ütles ta mulle, et oluliselt tuleb vähendada teadusharude hulka, millega meil tegeldakse ning allesjäänutele tuleb tagada oma töö tegemiseks väärilised rahalised tingimused. Et Eesti teaduse peavad moodustama püramiidi „tippude tipud“. Ma ei nõustu sellega. Koorijuht ja helilooja Gustav Ernesaks on kirjutanud, et Eesti muusikakultuuri püramiid peab olema täidetud kõigil tasemetel. Eesti Filharmoonia kammerkoori olemasolu on võimalik ainult tänu sellele, et püramiidis allpool asuvad koolide koorid ja regionaalsed taidluskoorid. Nii on ka teaduses.

Olin mõnda aega ka ise Eesti Teadusagentuuri hindamisnõukogu liige ning võin järeldada, et katse jaotada teadustööks vajalikku raha ainult „tippude tippude“ vahel lõppes fiaskoga. „Suurematele“ teadusraha summadele jäid kandideerima väga tugevad teadlaste rühmad, kelle vahelise „paremuse“ hindamiseks tegelikult puudusid mõõdikud. Võrrelda tuli õunu ja apelsine. Valitses suur konkursi tulemuste manipuleerimise oht. Ajakirjanduses on täheldatud, et konkurss muutus loteriiks, mida ilmselt keegi teaduspoliitika kujundajatest polnud soovinud.

Et mitte lõpetada negatiivses tonaalsuses, kirjutan veidi Eesti ülikoolide käsutuses olevatest ruumidest. Eestis on kuus avalik-õiguslikku ülikooli: Tartu Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool, Tallinna Ülikool, Eesti Maaülikool, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia ning Eesti Kunstiakadeemia. Kõigile neile on taasiseseisvumise ajal ehitatud või kapitaalselt renoveeritud uusi õppehooneid. Mõned nendest, näiteks Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia suur kontserdisaal, on ka avalikus kasutuses. Eesti muusikud oleksid rõõmsad, kui Estonia teatri ruumiprobleemidki saaksid väärrika lahenduse.

[Ilmunud ajalehes Postimees 9. septembril 2023](#)